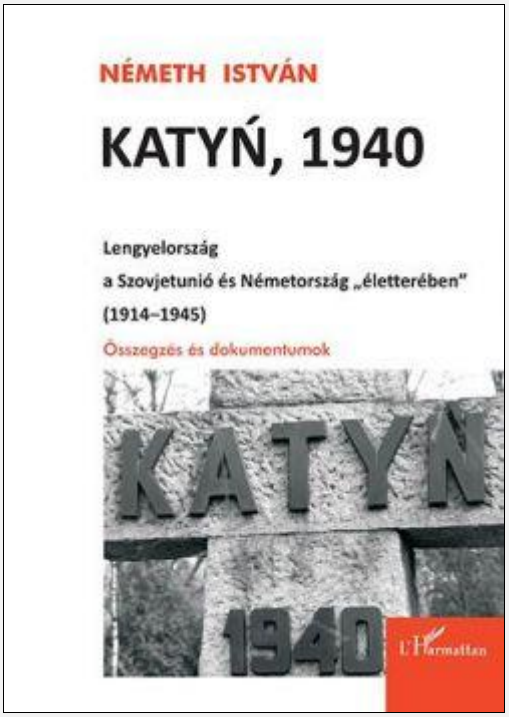
Urbán Judit
Katyń – dokumentálva

Németh István: Katyń, 1940

Németh István a 20. század „fehér foltjainak" feltárása során a szocialista világban 1990-ig tabunak számító témát dolgozott fel és dokumentált. Ma már pontosan tudjuk, hogy a szovjet titkosszolgálat, az NKVD 1940. április 3. és május 19. között három táborból 14 552 lengyel tisztet mészárolt le Katyńban, Tverben és Harkovban.

A kötet egyedülálló érdeme, hogy a módszeresen elkövetett katyńi tömeggyilkosságokat történeti hátterükbe helyezi, érvelését a legújabb nemzetközi kutatási eredményekre alapozza, s először közli e témakör legfontosabb dokumentumait. Így egyfajta sajátos történelmi narratívát kínál: a történeti eseményeket 117 oldalon ismerteti, a dokumentumok pedig – tragikus forgatókönyvként – 200 oldalon nyújtanak szomorú és hiteles betekintést az eseményekbe.

Az első fejezet a Lengyel Köztársaság 1918 és 1939 közötti történetét foglalja össze. A több mint száz évig három szomszédja – Ausztria, Poroszország, Oroszország – által felosztott, majd 1918 végén függetlenné vált Lengyelország rövidesen német–szovjet harapófogóba került. Két évtizedig mindkét szomszédja a létére tört, a tragédia 1939 nyarán teljesedett be. A ma már sokrétűen dokumentált, 1939. augusztus 23-i Molotov–Ribbentrop-paktum hat ország területét, illetve sorsát pecsételte meg. Közöttük Lengyelország járt a legrosszabbul, mert területét a két nagyhatalom felosztotta egymás között.

A második fejezet Lengyelország kettős megszállását tárgyalja. 1939. szeptember 1-jén a német Wehrmacht, majd szeptember 17-én a szovjet Vörös Hadsereg nyomult be az országba. A kelet-lengyel területek (200 000 km², kb. 11,5 millió lakos) a Belorusz és az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság szerves részévé váltak, onnan többszöri letartóztatási hullámot követően több mint 1,5 millió embert deportáltak a Szovjetunió távoli részeibe.

Katynnak magyar áldozata is volt: Korompay Emánuel Aladár (1890–1940), a lengyel hadsereg tartalékos századosa, aki a háborút követően Varsóban telepedett le. Megnősült s lengyel állampolgár lett. 1930-tól a Varsói Egyetem magyar lektora, az első lengyel–magyar szótár szerkesztője. Teljes felkészültségével ápolta a magyar–lengyel kapcsolatokat, a varsói magyar követség tanácsosaként is. Időközben három leánygyermeke született, s nagy gondot fordított gyermekei magyarul tanítására. 1939. augusztus végén lengyel diákcsoporttal Magyarországon tartózkodott. Itt értesült a német támadásról, s tartalékosi behívásáról. Környezete marasztalta, de ő mielőbb vissza akart térni Lengyelországba. Századosként állt szolgá-

latba Przemyślben, ott, ahol az első világháborúban is szolgált. Feladata az ellátás biztosítása volt. Szerencsétlenségére a várost átszelő San folyó keleti oldalán lakott, így a Vörös Hadsereg fogságába került. Családja nem hallott többet róla. Azt sem tudjuk pontosan, hol halt meg, hol van a sírgödre, s melyik feltáratlan tömegsírban porladnak csontjai. Felesége és három leánya Varsóban élt, s bekapcsolódtak a németellenes ellenállásba. Legfiatalabb lánya a város polgármesteri hivatalában vállalt állást. Amikor 1939 szeptemberében az épületet bombatalálat érte, életét vesztette. Másik lánya sok mindent tett a német megszállók ellen. Letartóztatták, s 1943-ban, a Gestapo fogságában kegyetlen kínvallatások után öngyilkos lett. A németek Korompay feleségét is letartóztatták, a hívő katolikus asszonyt Auschwitzba vitték, ahonnét ő sem tért haza. Ilona, a harmadik lány futárként vett részt a nemzeti ellenállásban. Időközben édesapjától a sztarobelszki fogolytáborból, édesanyjától pedig Auschwitzból kapott egy-egy levelezőlapot. Korompay család története önmagában bizonyítja a két diktatúrának a lengyel értelmiségellenességét.

Katyń másik magyar „érintettje" Orsós Ferenc (1879–1962) a patológus és törvényszéki orvos volt. Az MTA tagjaként, európai hírű szakértőként, a nemzetközi orvos-szakértői bizottság tagjaként vett részt a katyńi exhumálásokban. Közel 150 tetemet boncolt fel, s több szövettani metszetet készített. Megállapította, hogy a gyilkosságokat szervezetten követték el, az elhantolások 1940 tavaszán történtek, amikor az a terület még a szovjetek kézben volt. Véleménye a szakértői jegyzőkönyvben nagy súllyal szerepelt. Orsós 1944 decemberében elhagyta az országot. Előbb a németországi Halléban, majd 1946-tól 1955-ig, nyugdíjazásáig a mainzi egyetemen tanított. Itthon a népbíróság katyńi szakértői véleménye miatt háborús főbűnössé nyilvánította, s 1945-be kizárták az akadémikusok soraiból. A rendszerváltás után a Kosáry Domokos által indított akadémiai rehabilitáció nem érintette Orsós Ferencet.

A német megszállók a lengyel terület egy részét a „Harmadik Birodalomhoz" csatolták, a Lengyel Főkormányzóságot pedig egyfajta „lerakodóhelyként" kezelték, ahol gettókat, koncentrációs táborokat és hadiüzemeket állítottak fel. 1944-ben már másfél millió lengyelt dolgoztattak kényszermunkásként, s a lengyel zsidóság 90%-át, közel 2,2 millió zsidót gyilkoltak meg. Ebben a fejezetben olvashatunk részletesen a katyńi gyilkosságokról, illetve új kutatási eredményként Piaśnicáról, a német Katyńról.

A lengyelországi német hadjárat kezdettől fogva kegyetlen megsemmisítési háborút jelentett a zsidók, de a keresztény lengyelek, az értelmiség, a nemesek, lelkészek, szakszervezeti vezetők ellen is. A háború első napjainak káoszában a Piaśnica környéki erdőkben szisztematikus megsemmisítési akciók folytak. A Népi-német Önvédelem szervezet halálbrigádjai a megszállás első hónapjaiban lengyel állampolgárok tízezreit gyilkolták meg. Ez a milícia a Halle an der Saale-ból származó Ludolf von Alvensleben SS-Oberführer vezetése alatt kegyetlen terrorszervezetté vált, s vezetőjének – miként Himmlerhez írt jelentéséből kiderült – örömet okozott a gyilkolás. A szervezetben tömörült fanatizált népi-németek már a háború elején listákat állítottak össze lengyel és kasub nemzetiségű szomszédjaikról, tanárokról, lelkészekről, kereskedőkről, bírákról, művészekről és másokról, amelyeket 1939. szeptember elején átadtak a Gestaponak és az SS-nek. A listán szereplőket Wejherowo, Gdynia (Gdingen) és Danzig körzetében letartóztatták és a wejherowói börtönben gyűjtötték össze, ahonnét az SS

zárt teherautókon a piaśnicai erdőbe szállította és meggyilkolta.

A megszállt területen a népi-német önvédelmi egység mellett különösen aktívan vett részt a gyilkosságokban a Kurt Eimann vezetésével Danzigban már 1939 júniusában megalakult SS-őregység. Az SS-egység naponta közel 150 embert gyilkolt le, kivéve 1939. november 11-ét, a lengyel függetlenség évfordulóját, amikor 314 lengyel foglyot lőttek tarkón. A nőket és férfiakat ötösével vezették a sírgödörhöz. Egyeseket még élve földeltek el. A környékbeli lakosság tudta, mi történik ott, hiszen hallották a lövéseket és a kiabálásokat, s látták a transzportok érkezését az erdőbe. Ráadásul az SS-egység a környéken élő németeket bérelte fel a sírok betemetésére. Pomerániában 432 helyen 52. 794 - 60.750 személyt gyilkoltak meg.

A piaśnicai és katyńi tömeggyilkosságok a két nagyhatalom háttérben találkozó közös törekvését példázták: felszámolni a lengyel értelmiséget, amely esetleg Lengyelország talpra állásának letéteményese lehet. Integrálni a lengyel területeket, lakosainak nagy részét deportálni, kivégezni, munkatáborokba küldeni vagy – miként a Főkormányzóságban történt – munkaerőtartalékként használni a Harmadik Birodalom számára.

Az ember fantáziáját leginkább a gyilkosságok individualitása izgatja. Mert ez nem tömeges elgázosítás volt, nem géppuskasorozattal kaszálták le őket, itt nem egy perc vagy másodperc alatt haltak meg százak. Ellenkezőleg: mindenki hosszú perceken keresztül haldoklott, mindenkit a sír szélére vonszoltak, ezreket egymás után! Minden holttest a szörnyű kínhalál, a rémület, a kétségbeesés, minden olyan halál előtti élmény újabb példája, amilyet mi, élők, nem ismerhetünk.

A kötet harmadik fejezete a *Hova tűntek a katonák?* címet viseli. Amikor 1941-ben Sikorski lengyel miniszterelnök Sztálinnál rákérdezett az eltűnt lengyel tisztek sorsára, azt a választ kapta, hogy azok minden bizonnyal Mandzsúriába szöktek. A lengyelek azonban hiába kutattak utánuk. A szovjet hatóságok dezinformálták őket, sőt 1990-ig nagyrészt a nemzetközi közvéleményt is. Itt olvashatunk a katyńi tömegsírok 1943. áprilisi német exhumálásáról, s még ebben a hónapban a szovjet–lengyel diplomáciai kapcsolatok megszakadásáról. A gyilkosságok időpontjáról egyfajta szovjet–német számháború bontakozott ki, mert 1944 januárjában a szovjet Burgyenko-bizottság azt állapította meg, hogy a gyilkosság tényleges időpontja (1940. május) helyett a tarkólövésekre 1941 őszén, tehát a német megszállás alatt került sor.

Roppant érdekes a tárgyi bizonyítékok sorsa, amelyről szintén most olvashatunk először. 1943. júliusban, a kurszki páncélos csata után megkezdődött a német visszavonulás, ezért a katyńi tárgyi bizonyítékokat tartalmazó borítékokat tizennégy ládába csomagolták, s a Krakkói Törvényszéki Orvostani Intézetbe szállították. Itt részletesen elemezték minden boríték tartalmát, s különválogatták a terhelő bizonyítékként felhasználható iratokat. Miután megtisztították őket a tetemviasztól, sokszor vegyi beavatkozásra volt szükség, hogy a tintával írtak olvashatóvá váljanak. Az iratokról tisztításuk és vegyi kezelésük után fénymásolat készült.

A vesződséges eljárás célja az volt – írja Németh István –, hogy pontosan felépítsék a szovjetek bűnössége melletti bizonyítékrendszert. A halotti bizonyítványokat is ezek alapján állították ki, és átadták az áldozatok legközelebbi hozzátartozójának. Amikor a szakértők végeztek az elemzéssel, az áldozatok családja megtekinthette, vagy elvihette a személyes tárgyakat. Az egész eljárást tíz lengyel törvényszéki orvostani szakértő végezte, s több hónapot

töltöttek az iratok elemzésével és helyreállításával.

A lengyeleket egész idő alatt a hamburgi születésű dr. Werner Beck felügyelte, aki 1940-ben kezdett dolgozni a Törvényszéki Orvostani Intézetben, s erősen együtt érzett a lengyelekkel, s eltökélte, hogy segíti őket a tárgyi bizonyítékok hatékony felhasználásában.

A háború utolsó évében Beck főszerepet játszott annak megakadályozásában, hogy a bizonyítékok szovjet kézbe kerüljenek. A Gestapo 1944 nyarán megparancsolta Becknek, hogy égesse el a ládákat, nehogy a Vörös Hadsereg megszerezze azokat. Ő azonban meg volt győződve arról, hogy a ládákat „a lengyel nemzet érdekében meg kell tartani." Elérte a Gestapónál, hogy az iratokat Breslauba szállíthassa, ahol a Krakkói Könyvtár feliratú 14 ládának az egyetem anatómiai intézetében szerzett tárolóhelyet. Innét a bizonyítékokat Drezda egyik külvárosába vitték. Itt Beck apja magánházában rejtette el a ládákat, de az erős szag miatt hamarosan tovább kellett szállítani őket, ez alkalommal a vasútállomás teherpályaudvarára. Azt tervezte, ráveszi a német vezetést, hogy a ládákat adják át Prágában a Nemzetközi Vöröskeresztnek. De senki sem tudta, ki foglalja majd el Drezdát. Prágába indult, de meghagyta, hogy égessék el a ládákat, ha az oroszok érnének előbb oda. Utasítását megtartották: a szállítmányozó Drezda/radebeuli állomásának rámpáján elégette a ládákat.

A kötet negyedik fejezete a gyilkosságok utóéletével foglalkozik. A katyńi mészárlás a lengyel–szovjet kapcsolatokban közel fél évszázadon keresztül kényes pontot jelentett. A Szolidaritásnak az 1970-es évek derekán történő megjelenéséig Katyń hivatalosan nem létezett, s Lengyelországban – szovjet nyomásra – teljesen tabutémának számított. Még az áldozatok családjai is kerülték ezt a témát, hiszen bármilyen nyilvános kijelentés tönkretette, vagy lelassította volna a karrierjüket. Így aztán Katyń majdnem teljesen hiányzott a médiából.

1987-ben a lengyel (LEMP) és a szovjet kommunista párt (SZKP) megegyezett, hogy közösen fogják kutatni a legkényesebb ügyeket, amelyek mérgezték a két ország viszonyát. A Szolidaritás ezt a „fehér foltok eltüntetési kampányának" nevezte, mivel e kérdés teljes körű tisztázása régóta váratott magára. Azonban a katyńi mészárlás nem szerepelt a megtárgyalandó témák listáján, sem pedig a tömeges deportálások ügye az 1939-ben megszállt lengyel földekről. Mindkét ország továbbra is kényesnek minősítette a helyzetet ahhoz, hogy nyilvánosan tárgyalják. Két évvel később, a demokratikus közép- és kelet-európai reformok hatására a kommunista lengyel kormány szóvivője kénytelen volt kijelenteni: „Minden jel arra mutat, hogy ezt a mészárlást az NKVD vitte véghez".

1989-ig részben sikeresek maradtak a szovjet törekvések, hogy a kivégzéseket a nemzetiszocialistákra hárítsák. Mihail Gorbacsov 1990. április 13-án ismerte el a szovjetek egyedüli felelősségét az ügyben. Elismerte, hogy a szovjet hatóságok felelősek Katyńért, de ezzel kapcsolatban nem mondott sokkal többet. A *Vojenno-Isztoricseszkij Zsurnal* című szovjet hadtörténeti folyóirat azonban még 1990–1991. évi cikksorozatában is a németek felelősségéről szóló verziót terjesztette. Végül Borisz Jelcin orosz elnök 1992 októberében adta át Lengyelországnak azt az 1940. évi szovjet iratot, amelyben az SZKP Politikai Bizottsága elrendelte a kivégzéseket. A dokumentum fönnmaradása Hruscsovnak köszönhető, aki a megsemmisítésre kerülő iratokból kivetette Berija felterjesztését.

A lengyel sürgetésre 1993-ban megindult vizsgálatot követően a TASSZ hírügynökség közleménye leszögezte, hogy a katyńi mészárlást 1940 tavaszán az NKVD követte el

a Szovjetunió legfelsőbb hatóságainak parancsára. A szovjet ügyészség a lengyelek jogi segítségét kérte a tanúk kihallgatása, dokumentumok gyűjtése, stb. céljából.

A katyńi mészárlás szovjet részről a „jogi perverzió" példája volt. De a nyugati államok is jogi „perverziót" tanúsítottak az ügyben. A második világháború befejezése után az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában kísérletek történtek a mészárlás bűnöseinek felkutatására és elítélésére. 1951-ben az Egyesült Államok vizsgálta meg a kérdést, s bizonyítást nyert, hogy a Szovjetunió követte el ezt a szégyenletes tettet. Az ENSZ-hez szándékoztak átadni az ügyet a teljes kivizsgálás reményében, de aztán ez elmaradt. Nagy-Britannia is próbálkozott az ügy ENSZ elé vitelével. De néhány szavazattal kevesebb jött össze a közgyűlés elé vitelhez szükségesnél. A britek politikai okokból elkerülik Oroszország vádolását a katyńi tömegmészárlással, annak ellenére, hogy jól tudják, az NKVD tette.

Ha végigolvassuk a példásan összeállított dokumentumok sorát, akkor megértjük Németh István ragaszkodását a dokumentumközlésekhez. Meggyőződéssel vallhatjuk ugyanis, hogy az események menetét, hangulatát és értelmét legjobban a hiteles dokumentumok adják vissza, s mint ezúttal is kiderül: ezek olvasása egyáltalán nem megerőltető és unalmas.

Végezetül álljanak itt Józef Mackiewicz: *A katyńi tömeggyilkosság* című könyvében (168–169, 171. old.) írt sorai: „Katyńban kizárólag katonákat, méghozzá tiszteket találtak. Ez az egyenruha sokat jelent, mély benyomást tesz az emberre, különösen a lengyelekre. Rangjelzések, gombok, szíjak, sasok, kitüntetések. Ezek nem névtelen holttestek. Itt a hadsereg fekszik. Még azt is megkockáztathatjuk, hogy a hadsereg színe-virága, a harcoló alakulatok tisztjei, némelyikük korábban már három háborúban állt helyt. De ami leginkább izgatja az ember fantáziáját, az a gyilkosság individualitása, megsokszorozva ebben a szörnyű tömegben. Mert ez nem tömeges elgázosítás, nem géppuskasorozattal kaszálták le őket, itt nem egy perc vagy másodperc alatt haltak meg százak. Ellenkezőleg, mindenki hosszú perceken keresztül haldoklott, mindenkit a sír szélére vonszoltak, ezreket egymás után! Lehet, hogy a halálraítélt szeme láttára tették sírba az imént agyonlőtt bajtársait, sűrű sorokban, elvágólag, talán le is taposták őket, hogy kevesebb helyet foglaljanak. Aztán őt is tarkón lőtték. Minden holttest a szörnyű kínhalál, a rémület, a kétségbeesés, minden olyan halál előtti élmény újabb példája, amilyet mi, élők, nem ismerhetünk.

A jelek szerint minden fogolynak három hóhér vette el az életét. Kettő tartotta oldalról, a karján, a hóna alatt. A harmadik lőtt. Mint a műtéten. – Az utolsó ösztönös mozdulatok és a szenvedés individualitása, mindez nemegyszer kiolvasható abból, ami maradt utánuk: kivert fogak, botütéstől kimozdult állkapocs, a négy élű szovjet szuronnyal ejtett sebek. Sok foglyot mesteri hurokkal kötöztek meg. Némelyiküknek a fejére húzták az egyenruháját vagy a kabátját, megkötötték a nyakán, belül tele volt fűrészporral, hogy az áldozat ne tudjon kiabálni. Nyitott szájak, szájak tele homokkal, üres szemgödrök, amelyek már nem fejeznek ki semmit, csak a halált.

Aki nem fogta kezébe a családoktól kapott leveleket, amelyek a halál völgyéből, az összeragadt holttestek tömegéből kerültek elő, az még láthat olyan ügyet a katyńi gyilkosságban, amelyet ma a politikai játszmák szintjén kell kezelni. Aki olvasta ezeket, miközben kendőt szorított a szájára és az orrára, aki belélegezte édeskés hullaszagukat az „imádott" címzett holttestére hajolva, annak nincs és nem is lehet egyéb megfontolásból más köteles-

sége, mint szemébe vágni a világnak az igazságot”.

A szovjetek által elkövetett katyńi mészárlás a Kelet Golgotájának szimbóluma. 1990-ben Katyń szégyenének szovjet bevallása keserű győzelem volt a lengyelek számára. A bűntény azonban büntetlen maradt.

Németh István: ***Katyń, 1940. Lengyelország a Szovjetunió és Németország „életterében” (1914–1945) Összegzés és dokumentumok.*** Budapest, L’Harmattan Kiadó, 2013. 338 old. ISBN: 9789632366548